

Huom! Tekstissä esiintyvien vieraskielisten nimien yms. translitteraatiossa on käytetty erikoismerkkejä, jotka eivät näy oikein vanhempia selainmalleja käytettäessä. Toimitus suosittelee tällaisessa tapauksessa uudempaan selaimen päivittämistä.

Johannes Remy

Ukrainan kysymys ja Ukrainan kansallinen liike Venäjän keisarikunnassa 1800-luvulla

Ukrainan kansallista liikettä leimasi 1800-luvulla pyrkimys kompromissiin Venäjän kanssa: reformistinen ja vallankumouksellinen federalismi olivat huomattavasti suosituimpia kuin ajatus itsenäisestä Ukrainan valtiosta. Ukrainalaisliikkeen näkemykset omasta kansakunnastaan olivat kuitenkin vaikeasti sovitettavissa yhteen Venäjän säätyjärjestelmän ja itsevaltiuden kanssa.(1)

Nykyisen Ukrainan alue kuului 1800-luvun alussa kahteen valtioon, Venäjän ja Itävallan keisarikuntiin. Sitä ei tuolloin juuri missään mielletty yhtenäiseksi kokonaisuudeksi, koska eri alueiden historia poikkesi voimakkaastikin toisistaan ja koska ukrainan kirjakieli oli vasta syntymässä. Alueelle yhteisiä tekijöitä olivat Kiovan Rusin ja läntisintä Transkarpatian aluetta lukuun ottamatta myös aiemman Puola-Liettuan valtioperinteet, joista saattoi löytää korkeintaan osittaisia rakennusaineita yhteiselle kansalliselle identiteetille. Sekä Kiovan Rus että Puola-Liettua olivat näet ulottuneet nykyistä Ukrainaa laajemmalle alueelle. Aiemman Puola-Liettuan valtakauden kesto oli ollut eri alueilla hyvinkin eripituinen. Harkovan seutu oli kuulunut Puolaan vain hyvin lyhyen ajan 1500-luvulla, kun taas Lvivissä puolalaisvalta oli jatkunut katkeamattomana 1340-luvulta aina Puolan jakoihin saakka.

Ukraina sopii sängen hyvin puolalaisen Józef Chlebowczykin teoriaan kansallisuuksien muodostumisesta etnisillä rajamailla. Chlebowczyk erottaa omaksi tyypikseen ns. transitionaaliset rajamaat, joissa kaksikielisyys on hyvin yleistä ja selkeät etniset sekä kielelliset rajat ryhmien välillä puuttuvat. Tällaisilla seuduilla esiintyy teollistumiseen ja modernisaatioon liittyvällä kansallisuuksien muotoutumiskaudella samanaikaisesti hyvin monia eri näkemyksiä ja käyttäytymistapoja kansallisesti välinpitämättömästä universalismista kaikkein jyrkimpään kansalliskiihkoon. Transitionaalisille rajamailla on ominaista, että niissä kansallistunnetta alkaa esiintyä hyvin varhain, mutta se ei johda minkään tietyn nationalismin tulon

yleisesti hyväksytyksi, vaan kansallisuudeltaan epämääräistä, ambivalenttia väestöä on huomattavasti.(2)

Tämän artikkelin aiheena on Ukrainan kansallisen liikkeen ja Venäjän keisarikunnan välinen suhde, joka kuitenkin on vain osa koko Ukrainan kysymyksestä. Nykyisen Ukrainan alue oli 1800-luvulla kolmen kilpailevan nationalismin kiistakohde, ja tuolloin esitettiin kolme kilpailevaa kansallista tulkintaa sen luonteesta: venäläinen, puolalainen ja ukrainalainen. Vielä ensimmäisen maailmansodan aattona yksikään näistä tulkinnoista ei ollut saavuttanut yleistä hyväksyntää. Puolalainen näkemys oli 1900-luvun alussa merkittävä ainoastaan maan länsiosissa, etenkin Itävallan Galitsian maakunnassa, mutta vuoden 1863 kapinaan saakka sillä oli kannatusta myös venäjään kuuluneen Dnjeprin länsirannan puolalaisen aatelin parissa. Galitsian itäslaavilaisen väestön keskuudessa ukrainalainen ja yleisvenäläinen suuntaus eriytyivät omiksi liikkeikseen 1860-luvun alkuvuosina, ja niiden keskinäiset välit olivat tämän jälkeen sangen vihamieliset. 1900-luvun alussa Ukrainan kansallisella liikkeellä oli enemmän joukkoja takanaan, mutta yleisvenäläinen suuntaus muodosti merkittävän vähemmistön. Venäjän keisarikunnan alueella venäläinen näkemys oli älymystön, kaupunkiväestön ja teollisuustyöväestön keskuudessa suosituin, mutta ukrainalainen kansallinen liike levisi silti sangen menestyksekkäästi älymystön kansallismielisestä osasta laajempiin talonpoikaisiin kansanjoukkoihin.(3)

1800-luvulla virallisesti vallinneen venäläisen teorian mukaan koko muinaisen Kiovan Rusin alueen väestö ja sen jälkeläiset olivat venäläisiä.(4) Tähän historialliseen tulkintaan liittyivät uskonnolliset ja kielelliset argumentit: muut itäslaavilaiset kielet katsottiin venäjän murteiksi ja ortodoksisuus liitettiin nimenomaan venäläisyyteen. Historialliset ja etniset argumentit yhdistyivät venäläisessä virallisessa näkemyksessä Ukrainan alueen kansallisesta luonteesta. Virallisten tahojen käyttämistä argumenteista seurasi johdonmukaisesti, että myös Itävallan Galitsian maakunnan itäslaavilaiset asukkaat olivat venäläisiä, mutta tämä ajatus vaikutti suhteellisen vähän Venäjän ulkopolitiikkaan.

Puolalainen kansallinen vaade pohjautui ensisijaisesti historiaan: Puolan jakoja 1772–1795 pidettiin rikoksena, joka oli korjattava. Kaikki entisen Puola-Liettuan alueen asukkaat katsottiin puolalaisiksi riippumatta heidän etnisistä ominaisuuksistaan. Tämä tarkoitti, että tulevaan itsenäiseen Puolaan olisi liitettävä aluetta Venäjän keisarikunnasta noin Dnjeprille asti. Vaatimus Ukrainan alueeseen perusteltiin aiemmalla valtiollisuudella, mutta tämän historiallisen ja valtiollisen käsityksen kanssa rinnan esiintyi myös suppeampaa, kieleen ja uskontoon pohjautuvaa näkemystä puolalaisuudesta.(5)

Ukrainan kansallinen kulttuuriliike alkoi aivan 1700–1800-luvun vaihteessa modernin ukrainankielisen kirjallisuuden syntyessä.(6) 1830-luvulla esitettiin ensi kerran ajatus erillisen ukrainan kielen olemassaolosta. 1840-luvulla tapahtui ensimmäinen irtiotto ns. sisäkkäisestä ukrainalais-venäläisestä kansallisesta identiteetistä kohti kokonaan erillistä ukrainalaista identiteettiä, näkemystä, että ukrainalainen ei voinut samanaikaisesti olla venäläinen. Ukrainofiilisen älymystön tulkinta oman kansakuntansa identiteetin perustasta oli etninen, kieleen pohjautuva. Kielen korostaminen esiintyi kuitenkin rinnan valtiolliseen historiaan pohjautuvan identiteetin kanssa. Kansakunnan myyttinen kulta-aika etsittiin kasakka-Ukrainasta. 1600-luvulla ukrainalaiset kasakat olivat

nousseet kapinaan puolalaisia vastaan, ja muutaman vuoden ajan maa oli ollut kasakoiden vallassa käytännössä itsenäinen. Kasakkakapinoiden muisto edelleen eli kansankulttuurissa, esimerkiksi kansanrunoudessa, joskin se oli sieltä jo katoamassa. Kasakkasotia oli osassa Dnjeprin itäpuolista aluetta seurannut 1780-luvulle kestänyt autonomian kausi, jonka kestäessä kasakoiden yläluokka oli suureksi osaksi kielellisesti venäläistynyt. Kasakkasotien aika omaksuttiin kansalliseksi kulta-ajaksi siitä huolimatta, että tapahtumat olivat ulottuneet vain itäiseen osaan ukrainalaisesta kielialueesta. Ortodoksisen uskon puolesta toimineiden kasakoiden ihannointi omaksuttiin osaksi nationalismia myös Itävallan Ukrainassa, vaikka sikäläinen itäslaavilainen väestö kuului Rooman paavin alaiseen ns. uniaattikirkkoon.

Kuten lähes kaikki itäeurooppalaiset etniset nationalismit, ukrainalainen nationalismi korosti voimakkaasti rahvaan merkitystä ja sen aseman parantamisen välttämättömyyttä. Ukrainalainen kulttuuri nähtiin ensisijaisesti talonpoikaiskulttuurina, jopa siitä huolimatta, että osa aatelia ei ollut kielellisesti venäläistynyt. Talonpojan ihannointi turmeltumattoman kansallisen kulttuurin edustajana johti usein sääty-yhteiskuntaa horjuttaviin ajatuksiin.

1800-luvulla ei tietenkään ollut vielä mitenkään selvää, että erillisellä kansakunnalla välttämättä pitäisi olla oma valtio, vaikka kaukonäköiset poliitikot Venäjälläkin tätä aavistelivat. Oli täysin ajateltavissa, että täysin erillinenkin ukrainalaisuus saataisiin jotenkin mahdutettua Venäjän keisarikuntaan jonkinlaisen venäläis-ukrainalaisen kompromissin kautta. Tällaista pitempiaikaista kompromissia ei kuitenkaan koskaan tullut. Erillinen Ukrainan kansakunta oli jo ajatuksena ristiriidassa Venäjän keisarikunnan perustavanlaatuisen historiallisten myyttien kanssa, joihin kuului Kiovan Rusista Moskovaan katkeamatta jatkuvan kansallisen ja valtiollisen perinteen ajatus. Ilman Ukrainaa Venäjän kansa ja valtio eivät voineet olla sitä, millaiseksi ne näkivät sekä hallituspiirit että kansallismielinen osa Venäjän älymystöä. Kompromissin löytäminen oli näissä oloissa hyvin vaikeaa, koska Ukrainan kansallinen liike oli ikään kuin lähtökohdiltaan tuomittu olemaan poliittinen. Ukrainalaiset itse puolestaan loivat kansallisen myyтин ukrainalaisista demokratiaan taipuvaisena kansakuntana, mikä johti vallankumouksellisiin aatteisiin.

Ukrainalainen messianismi

1840-luvulla erillisen ukrainalaisen kansakunnan ajatus ilmeni Taras Ševčenkön runoudessa sekä Kyrilloksen ja Metodioksen seuran ideologiassa. Ševčenkön (1814–1861) vaikutusvalta ukrainalaisten kansallisen mytologian muodostumiseen on huomattava. Ševčenkön romanttisissa runoissa on hyvin usein symbolinen syvämerkitys, joka jää helposti huomaamatta, koska ensi silmäyksellä ne vaikuttavat hyvin selkeiltä ja yksiselitteisiltä. (7) Symbolismistaan huolimatta Ševčenko on mitä poliittisin runoilija. Kansalliseen liikkeeseen ovat ehkä eniten vaikuttaneet hänen historiallisaiheiset runonsa, jotka käsittelevät lähes pelkästään kasakoita. Ukrainan muinaista suuruudenaikaa verrataan sen nykyiseen alennustilaan. Runoissa kuvataan puolalaisten vallanpitäjien harjoittamaa sortoa, jota vastaan kasakat nousevat. Ševčenkön kaava Ukrainan historialle sisältää ensiksi sorron alla elämisen, sitten vapautuksen ja vapaana kukoistamisen, sitten rappion ja paluun orjuuteen. Muinaiset kasakat

olivat valmiita puolustamaan vapauttaan, mutta nyt kukaan ei nouse sitä tekemään. Kasakoiden maailma on kadonnut, eikä kukaan enää maan päällä edusta sitä. Kasakoiden jälkeläiset ovat nyt joko maorjia tai Venäjän vallan ja keisarin korkea-arvoisia palvelijoita. Hauta täynnä kasakkasotureita on symboli Ukrainan nykyiselle tilalle. Vaikka Ševčenkolla ei ole selkeää oppia eri yhteiskuntaluokkien välisestä suhteesta, hän kuvaa kasakkaupseeristoa useimmiten kielteisesti. Heidän suurin syntinsä on alistuminen Venäjän valtaan, mitä Ševčenko pitää ehdottoman pahana asiana, syynä sekä kansalliseen että yhteiskunnalliseen sortoon. Ukraina on siis paitsi Venäjän, myös oman ylimystönsä uhri. Kasakkajohtajista Bohdan Hmel'nyckyj'n kuva on ehdottoman kielteinen juuri sen vuoksi, että hän alistui Moskovan tsaarin valtaan.(8)

Ševčenkoon venäläisvastaisista runoista kaikkein voimakkain ja suorasanaisin on ehkä vuonna 1844 kirjoitettu *Uni* (Komedia), *Son* (Komedia). Unessa runoilija menee Pietarissa keisarin palatsiin ja näkee siellä, miten keisari lyö avustajaansa. Tämä lyö sitten omaa alaistaan, ja näin keisarin määräys viedään virkakoneistossa alaspäin. Teemana on myös Katariina II:n pystyttämä Pietari Suurta esittävä vaskiratsastaja:

Tuolla hevonen laukkaa, kaviollaan
lohkoo kalliota!
Sen päällä istuu ratsastaja ilman satulaa,
jossain takin kaltaisessa
ilman hattua. Pää on kääritty
joihinkin lehtiin.
Hevonen laukkaa... aivan kohta se hyppää joen yli.
Hän ojentaa kättään kuin haluaisi kaapata itselleen koko
maailman.
Kuka on tuo tuollainen? Käyn lukemaan mitä kiveen on
hakattu:
Ensimmäiselle toinen
on tämän ihmeen pystyttänyt.
Nyt minä tiedän:
Tämä on se ensimmäinen, joka ristiinnaulitsi
meidän Ukrainamme,
toinen taas saattoi loppuun lesken ja orvon tuhon.
Pyövelit! Pyövelit! Ihmissyöjät!
Söitte molemmat kylläksenne asti,
paljon varastitte; mutta mitä siitä veitte
mukananne toiseen maailmaan?(9)

Menneisyys kuitenkin näyttää tien tulevaisuuteen: Ukraina nousee kuolleista ja palaa aiempaan kasakkavapauteensa. Tämä tapahtuu väkivaltaisella mullistuksella, johon liittyy Jumalan suora puuttuminen tapahtumiin. Kasakat nousevat haudoistaan ja vieras valta loppuu.

Perinteisesti ukrainalaiset nationalistit ovat tulkinneet nämä kirjoitukset ennustukseksi valtiollisesta itsenäisyydestä ja kehotukseksi tavoitella sitä. Amerikanukrainalainen kirjallisuudentutkija George Grabowicz kiistää, että Ševčenko runoissaan olisi nationalisti eli kannattaisi Ukrainan valtiollista itsenäisyyttä. Paremminkin runoissa tuomitaan kaikkalainen valtiovalta eli myös se, jota kasakkaylimystö edustaa. Ševčenko olisikin siis anarkisti, jos hänet on määriteltävä poliittisesti. Lisäksi Ševčenkoon runoudessa muutos saavutetaan Jumalan avulla eikä omalla poliittisella toiminnalla.(10) Tämä voi olla osin totta.

Itsenäisyys, jota Ševčenko ajaa, on niin runollinen asia, että se ei sisällä mitään tarkempia ajatuksia tulevan vapautuneen Ukrainan luonteesta. Hän odottaa jumalallisesti inspiroituneiden johtajien ilmaantumista. Mielestäni Grabowiczin argumentti kuitenkin sivuuttaa ukrainalaiselle nationalismille hyvin olennaisia seikkoja Ševčenko runoudessa: 1. Yksikkö, joka nyt on alistettu ja tulevaisuudessa vapautuu, on Ukraina. Tällä on valtava kansallinen merkitys, koska tällaista kansallista kokonaisuutta ei aiemmin näin selkeästi ajateltu olevan olemassa. 2. Ongelmina ovat nimenomaan vieras valta ja yhteiskunnallinen riisto, eli vapautuminen on luonteeltaan sekä kansallista että sosiaalista. 3. Jumalan asiaan puuttuminen ei sulje pois omaa toimintaa, johon Ševčenko kehottaa suoraan.

Kyrilloksen ja Metodioksen seura, ensimmäinen ukrainalainen poliittinen järjestö, toimi Kiovassa 1846–1847. Sen toiminnan katkaisivat viranomaisille tehty ilmianto ja pidätykset. Juttuun oli sekaantunut ainoastaan 12 henkeä, mutta seura on todellisuudessa saattanut olla suurempi. Ševčenko poliittiset runot paljastuivat seuran jutun yhteydessä, joskaan hänen varsinainen jäsenyytensä siinä ei ole varmaa. Seuran keskeinen ohjelmadokumentti on ns. Jumalan laki/uskonoppi, *Zakon Božija*, joka sisältää teologis-poliittisen tulkinnan maailmanhistoriasta. Yleisimmin otaksutaan, että tekstin kirjoitti historioitsija Mykola (Nikolai) Kostomarov (1817–1885). *Zakon Božija*-teksti on hieman mukailtu toisinto Adam Mickiewiczin Puolan kansan ja puolalaisten pyhiinvaeltajien aikakirjoista, joissa Puolan kärsimys ja tuleva ylösnousemus nähdään keskeiseksi osaksi Jumalan suunnitelmaa koko maailman uudistamiseksi. Ukrainalaisessa versiossa keskeisellä sijalla on Puolan sijasta tietysti Ukraina. *Zakon Božija*-tekstin mukaan Jumala loi kaikki ihmiset ja kunkin kansan tasavertaisiksi. Heidän olisi pitänyt palvella Jumalaa, mutta he kuitenkin lankesivat epäjumalanpalvelukseen. Yksi epäjumalanpalveluksen muoto ovat kuninkaat ja tsaarit, sillä Jumala on maailman ainoa oikea tsaari. Väärät maalliset tsaarit pystyttivät yhteiskunnallisen epätasa-arvon. Kristus ristiinnaulittiin, koska hän opetti ihmisten välistä veljeyttä ja tasa-arvoa, joista olisi seurannut vapaus, hän siis antoi henkensä vapauden puolesta. Myös ylösnousemuksesta seurannut kristinuskon leviäminen uhkasi tuoda maan päälle vapauden ja tasa-arvon, kunnes hallitsijat petollisesti teeskentelivät kääntyvänsä kristinuskoon ja tulkitsivat sitä omaksi edukseen. Jumalan armo on ollut vuoron perään monilla kansoilla, mutta nyt on slaavilaisen heimon vuoro. Sen joukossa Ukraina on edustanut täydellisintä vapautta, koska kaikki kasakat olivat keskenään tasa-arvoisia. Ukraina olisi halunnut elää rauhassa ja veljeydessä sekä Puolan että Moskovan kanssa, mutta nämä vain orjuuttivat sitä jakamalla sen, ristiinnaulitsivat sen kuten aikanaan Kristus ristiinnaulittiin. Tämä on viittaus 1600-luvun kasakkasotiin ja niiden lopputulokseen. Tsaari on epäjumala ja vainoaja, Pietari on rakennettu kasakoiden luiden päälle. Ukraina kuitenkin nousee ylös ja tulee itsenäiseksi tasavallaksi slaavilaisessa liitossa.(11)

Kyrilloksen ja Metodioksen seuran säännöt ovat hieman konkreettisempi asiakirja. Tavoitteeksi asetetaan kaikkien slaavien tasavaltainen liittovaltio. Siihen tulisivat mukaan ukrainalaiset, iso- ja valkovenäläiset yhdessä, tšekit ja slovakit yhdessä, sorbit, serbit ja kroaatit yhdessä sekä bulgaarit. Slaavien yhtenäisyyden edistämiseksi asetetaan tavoitteeksi kirkkojen välisten erimielisyyksien sovittaminen eli nykykielellä sanottuna ekumenia. Muista viranomaisten löytämistä teksteistä käy ilmi, että Seuran tavoitteen toteutuessa sekä koko slaaviliitolla että jokaisella osavalttiolla olisi

oma parlamentti ja säätyerioikeudet olisi lakkautettu. Liittovaltion pääkaupunki olisi Kiova.(12)

Kaksi Russia, yhdessä vai erikseen?

Kyrilloksen ja Metodioksen seuran jäseniä rankaistiin lyhyillä vankeustuomioilla ja niiden jälkeen seuranneilla karkotuksilla Euroopan puoleisen Venäjän syrjäisiin osiin. Heidän teoksiaan ei saanut julkaista. Kuitenkin Aleksanteri II:n valtaannousu ja sitä seuranneet vapaammat olot tekivät mahdolliseksi ukrainalaisten uuden aktiivisuuden. 1850-luvun loppu ja 1860-luvun alku olivatkin julkisen ukrainalaisen toiminnan huippukautta, sillä vastaavaa intensiteettiä ei enää saavutettu ennen 1900-luvun alkua. Ensimmäiset tiedot Ukrainan itsenäisyyden ajatuksesta ovat tältä ajalta. Kyrilloksen ja Metodioksen jutun yhteydessä tuomittu Pantelejmon Kuliš (1819–1897) kirjoitti 1856 slavofiilituttavalleen Konstantin Aksakoville kirjeen, jossa hän mainitsi, että tulevaisuudessa ukrainalaiset eivät välttämättä enää tyydy Venäjän yhteydessä olemiseen. Kuliš ei tosin uskonut tämän tapahtuvan hänen omana elinaikanaan. Keisarillisen kanslian kolmas osasto eli poliittinen poliisi sieppasi kirjeen, jonka sisältö esiteltiin keisarille, mutta se johti ainoastaan siihen, että Kulišia alettiin tarkkailla.(13) Hänen ajatuksensa voikin ehkä olla verrattavissa Snellmanin vastaavaan ajatukseen, joka ei sisältänyt ajankohtaista epälojaaliutta keisarikuntaa kohtaan.

Vuotta myöhemmin 1857 Kuliš julkaisi ensimmäisen ukrainankielisen romaanin, *Čorna Rada*, Rahvaan kasakkakokous, joka kuvaa kasakoiden sisäistä kiistaa 1660-luvulla. Teos ei ole poliittisesti arveluttava, sillä kaikki sen sankarit kannattavat Venäjän yhteydessä pysymistä, joskin Venäjän edustajat asettuvat väärän kasakkaryhmän puolelle. Kuliš lisäsi teoksensa samana vuonna ilmestyneeseen venäjänkieliseen laitokseen jälkikirjoituksen, jossa hän pohti ukrainalaisen ja venäläisen kirjallisuuden keskinäistä suhdetta. Hän väitti, ettei isovenäläinen kirjallisuus ollut varsinaisesti kokonaista venäläistä kirjallisuutta, sillä kansankieliset vaikutteet kirjakieleen oli otettu pelkästään Pohjois-Venäjältä. Oli pyrittävä luomaan yhteinen, kokonainen venäläinen kirjallisuus ja kirjakieli, joka ottaisi etelävenäläiset huomioon tasavertaisena tekijänä isovenäläisten kanssa. Ukrainankielisellä kirjallisuudella oli kuitenkin paikkansa kuvattaessa pelkästään ukrainalaisia teemoja, joita ei voisi venäjäksi lainkaan kuvata. Ukrainalaisen kirjallisuuden olemassaolon paheksuminen oli rajoittunutta pohjoisvenäläistä heimoajattelua. Kuliš siis puolusti ukrainalaisten oikeutta omaan kirjakieleen, vaikka toisaalta jätti auki mahdollisuuden yhteiseen itäslaavilaiseen kirjakieleenkin. Samalla hän tuomitsi ajatuksen siitä, että Vähä-Venäjä, *Malorossija*, kuten hän sitä tässä venäläiselle lukijalle kohdistetussa tekstissä kutsui, voisi irtautua valtioyhteydestä Venäjästä. Itse romaani osoitti Kulišin mukaan valtioyhteyden Venäjän kanssa välttämättömäksi, joskin samalla myös sen, että Venäjään yhdistynyt Vähä-Venäjän kansa ei ollut mitätön.(14)

Kulišin tuki venäläisten ja ukrainalaisten valtioyhteydelle ei ole uskottava ainakaan siinä mielessä, että hän olisi nähnyt valtioyhteyden toivottavana ikuisiksi ajoiksi. Hänen vuotta myöhemmin julkaisemansa ukrainankielinen aapinen korosti jälleen hyvin yksiselitteisesti Ukrainan kansaa nimenomaan poliittisena voimatekijänä, joka kykeni muuttamaan vallitsevaa järjestystä. Nämä

ajatukset sijoitettiin puolalaisia vastaan käydyn kasakkasodan kontekstiin, mutta niiden sanomasta ei juuri voi olla epäilystä:

Muinaisista ajoista lähtien Ukrainamme on kokenut suuria onnettomuuksia etupäässä muiden maiden vuoksi. Se on läpeensä tasankoa, eikä ole korkeita vuoria, syviä jokia tai meriä, joiden taakse voisi asettua ja estää ulkomaalaisen tulo maata hävittämään. Sellainen oli Jumalan tahto, että meidän kaunis, hedelmällinen maamme olisi naapureihin nähden suojaton. Kyllä on merkillistä! Maatamme käytti hyväkseen puolalainen, tataari ja turkkilainen riehuivat täällä, kuinka paljon kristittyä kansaa kaatui miekan iskuista! Kuinka monia tataarit veivät orjuuteen! Kuinka paljon kaikenlaista vääryyttä kestivät isoisämme ja heidän isänsä! Kuinka monta sukuamme ja sukupolveamme kääntyi vieraaseen uskoon ja vieraisiin tapoihin! Mutta Ukraina seisoo edelleen naapureista erillisenä seutuna. Vaikka kuljet kaikkialla maailmassa, missään et löydä niin miellyttävää kansaa, missään et kuule niin kaunista kieltä, missään ei sinulle lauleta sellaista laulua kuin meillä. Noina onnettomina aikoina, ...Jumala ei unohtanut meitä; hän auttoi meitä elämään yli nälänhätien ja sotien, koska hän säilytti meitä maailmassa suurta tehtävää, uudistumista varten. Meiltä vaadittiin ponnistusta, jotta vapautuisimme puolalaisesta ikeestä. Tarvittiin suurta hengen voimaa, jotta pystyimme vastaamaan ylpeille herroille, jotka itse olivat kääntyneet vieraaseen uskoon ja vieraisiin tapoihin, pitivät meitä armoa ansaitsemattomana karjana. Armollinen Jumala tiesi, mitä varten hän lähetti Ukrainan maalle onnettomuuksia. Hän ei halunnut antaa sitä naapurien häväistäväksi, vaan nostaa taisteluun vapauden ja uskon puolesta, lähettäen siksi kaikenlaisia hyökkäyksiä ja surkeutta. Ukrainalaisten sydämet vahvistuivat surua kestäessään, ja he nousivat kaikkia maahantunkeutujia vastaan. Koko maa nousi yhtenä miehenä puolalaisten väärämielistä voimaa vastaan, eikä Ukrainaan jäänyt tuona aikana yhtä ainutta ulkomaalaista eikä vieraisiin tapoihin kääntynyttä. Siksi ihmisten keskuudessa syntyi ajatus: ei ole ketään, joka meidät nitistäisi, sillä oikeuksiensa ja uskonsa puolesta nousevan yksimielisen kansan voimaa ei voita mikään. Puola oli mahtava valtio, se ulottui Itämereltä Mustalle Merelle. Katsokaapa, mitä siitä on jäljellä! Missä ovat sen herrat ja hetmaanit, herttuat ja voivodit? Puola on nykyään menneen kunniansa suuri hautausmaa, ja elävät itkevät kuolleita tuolla hautausmaalla. Se ei ole kenenkään muun kuin meidän aikaansaannoksemme. Puolalaiset häväistyksillään saivat meidät lopulta sydämistymään, me liikahtimme, ja Puolan valtakunta alkoi horjua; se horjui siihen asti, kunnes naapurit tyystin sen kaatoivat. Näin Jumala rankaisee maallisia valtakuntia vääryydestä niiden samojen käsien kautta, jotka niitä puolustivat!(15)

Sensuurin hyväksymä ja laillisesti julkaistu Kulišin aapinen oli ensimmäinen noin kolmestakymmenestä 1850-luvun lopulla ja 1860-luvun alussa ilmestyneestä ukrainankielisestä kansanvalistuskirjasesta, joiden painokset yltivät suurimmillaan 10 000:een. Suurimmassa osassa kirjasista esiintyy tietoinen pyrkimys luoda kuvaa kokonaan erillisestä ukrainalaisesta kansakunnasta.

Ulottuvillani on ollut kuusitoista teosta, joista vain neljässä ei ilmene ukrainalaista kansallismielisyyttä missään muodossa. Ainoa kirja, jossa kirjoitetaan myönteisesti keisarista ja kuuliaisuudesta esivaltaa kohtaan on Harkovan kuvernementin paikallisten viranomaisten julkaisema maaorjuuden lakkauttamismanifestin selitysteos, joskin sen lisäksi yhdessä aapisessa mainitaan neutraalisti ukrainalaisten elävän Venäjän ja Itävallan keisarien alaisuudessa. Muuten yhteys Venäjään sivuutetaan vaikenemalla.(16)

Mykola Kostomarov julkaisi 1860-luvun alussa kolme olennaista artikkelia Ukrainan ja Venäjän välisestä suhteesta. Tammikuussa 1860 venäläisen vallankumouksellisen Aleksandr Herzenin Lontoossa ilmestynyt lehti Kolokol julkaisi Kostomarovin nimettömän artikkelin otsikolla ”Ukraina”. Sen perussanoma oli, että ukrainalaiset ja heidän omintakeinen historiansa olivat olemassa ja että heidän maansa kuului heille itselleen, ei puolalaisille tai venäläisille. Kostomarov piti ukrainalaisten kansanluonnetta demokraattisena: sille oli vierasta kaikkinaisen sorto, alistaminen ja suvaitsemattomuus. Lopussa Kostomarov esitti poliittisen vaatimuslistan:

1. säätyerioikeuksien lakkauttaminen
2. lupa työskennellä ukrainan kielen kehittämiseksi ja hallituksen tuki tälle
3. ukrainankielinen alkeiskoulutus.

Pitemmän aikavälin tavoitteena piti pitää kaikkien slaavien tasavertaista liittovaltiota. Se voisi toteutua myös Venäjän keisarin johdolla, kunhan Tästä vain tulisi vapaiden kansojen eikä kaiken nielevän tataarilaisen Moskovan herra.(17)

Vaatimus säätyerioikeuksien lakkauttamisesta ja sen esittäminen kansallisena vaatimuksena osoittavat, miten suuresti Kostomarov todella samasti demokratian ja kansallisuuden. Tällä tavoin ymmärrettynä ukrainalaisuutta oli hyvin vaikea sovittaa yhteen keisarillisen hallituksen noudattamien periaatteiden kanssa, vaikka Kostomarov vakavissaan ehdottikin kompromissia.

Pietarissa 1861–1862 ilmestyneessä ukrainofiilisessä *Osnova*-lehdessä ('Perusta') Kostomarov julkaisi kaksi olennaista ja hyvin poliittista artikkelia: Federatiivisesta periaatteesta muinaisessa Rusissa, *O federativnom načale v Drevnej Rusi*, sekä Kaksi Rusin kansallisuutta, *Dve russkie narodnosti*. Ne oli kirjoitettu venäjäksi, kuten suurin osa *Osnova*-lehden asia-artikkeleista. Federatiivista periaatetta koskeneessa artikkelissaan Kostomarov löysi Venäjän historiasta sekä keskipakoisia että keskihakuisia voimia, jotka molemmat selittyivät kansallisilla syillä. Rusin eri osissa asui eri kansallisuuksia, joten keskipakaisuus oli luonnollista. Toisaalta näillä kansallisuuksilla oli kuitenkin niin paljon yhteistä, että myös keskihakuisuutta esiintyi. Liittovaltioperiaate esiintyi historian kulussa

kaikkialla, missä väkivaltainen yhdistyminen ei ole tuhonnut ihmisen moraalista voimaa, tai missä osat eivät ole yhtenäisyyden säilyttämisen kannalta epäsuotuisten olosuhteiden vuoksi kokonaan menettäneet yhteyttä toisiinsa.(18)

Kostomarovin mukaan muinaisen Rusin epäyhtenäisyys johtui kansallisista eroista. Hän erotti Rusin hajaannuksen aikana kuusi pääkansallisuutta: etelävenäläisen, černigovilaisen, isovenäläisen, valkovenäläisen, polesialaisen ja novgorodilaisen. Yhdistäviä

tekijöitä kaikilla Rusin kansallisuuksilla olivat yhteinen alkuperä, tavat, kieli, dynastia ja ortodoksinen usko. Erityisen tärkeää oli, että kaikki slaavit perustivat poliittisen järjestelmänsä vapautteen ja demokraattiseen päätöksentekoon kansankokouksessa. Pienten ruhtinaskuntien järjestelmä oli aikanaan ollut hyvin hyödyllinen, sillä se oli estänyt Rusin täydellisen hajoamisen, mikä olisi seurannut, jos maata olisi liian varhain yritetty pakolla yhdistää. Vaikka Kostomarov kirjoitti myös, että maan yhdistyminen Moskovan johdolla oli ollut hyvä asia, tämä kanta jäi täysin irralliseksi suhteessa artikkelin yleiseen argumentointiin liittovaltiojärjestelmän puolesta.

Artikkelissa ”Kaksi Rusin kansallisuutta” Kostomarov puolestaan loi myönteisen kuvan ukrainalaisista käyttämällä venäläisiä kielteisenä Toisena, jonka kaltaisia ukrainalaiset eivät ainakaan ole. Venäläisten ja ukrainalaisten erot tavoissa ja pukeutumisessa yms. olivat toissijaisia ja seurasivat kansanluonteen perustavanlaatuisista eroista. Etelävenäläinen (etelärusilainen) kansanluonne ilmeni järjestäytymättömyytenä, epäkäytännöllisyytenä, lyhytjänteisyytenä, joka teki mahdottomiksi pitkäaikaiset projektit, kuten valloitukset ja oman vahvan valtiovallan, taipumuksena demokratiaan, suvaitsevuutena eri uskoja ja kansallisuuksia kohtaan, vahvana tuntuna yksilönvapaudesta ja yksilön loukkaamattomasta arvosta:

Yksilön oikeus, vapaus, muotojen epämääräisyys on ollut etelävenäläiselle yhteiskunnalle luonteenomaista muinaisuudesta aina nykypäiviin saakka. Näihin on lisättävä lyhytjänteisyys, selkeän päämäärän puuttuminen, pyrkimys keskeyttää puolitiehen. Kaikki tämä väistämättä seurasi yksilön ensisijaisuudesta yhteisöön nähden... Etelä-Rusista puuttui kokonaan pyrkimys alistaa muita, sulattaa itseensä ulkomaalaisia. Kiova ei millään soveltunut keskusjohtoisen valtion pääkaupungiksi. Etelävenäläisessä luonteessa ei ollut mitään väkivaltaista, tasoittavaa, ei ollut politiikkaa. (19)

Isovenäläiset puolestaan pyrkivät sitkeästi muodostamaan voimakkaan keskusjohtoisen ja yhden hallitsijan alaisen valtion, tahtoivat alistaa koko Rusin. He pitivät yhteisöä tärkeämpänä kuin yksilöä ja olivat äärimmäisen suvaitsemattomia muita uskontoja ja kansallisuuksia kohtaan. Tämän lisäksi heillä oli turhan korkea käsitys itsestään. Kostomarov korosti, että alistamispyrkimys seurasi isovenäläisten kansanluonteesta, ei yksittäisten hallitsijoiden vallanhimosta. Isovenäläisten ruhtinaskuntien varhaisvaiheessa kansanjoukot usein pakottivat ruhtinaat noudattamaan aggressiivisempaa politiikkaa kuin nämä itse olisivat halunneet. Kansanjoukkojen rooli kuitenkin päättyi pian, koska pyrkimys vahvaan hallitusvaltaan ja yksilönvapauden halveksunta tekivät helpoksi itsevaltiuden perustamisen. Itsevaltiutta Kostomarov kuvasi niin kielteisesti kuin vain sensuurin alaisessa julkaisussa oli mahdollista. Hänen mukaansa yksilön alistamisesta yhteisölle seurasi väistämättä hallitsijalle osoitettu sokea kuuliaisuus. Novgorodissa vallinneen arkaaisen poliittisen demokratian Kostomarov sovitti teoriaansa väittämällä novgorodilaisten polveutuvan Etelä-Rusista tulleista siirtolaisista. Siten he olivat huomattavasti lähempänä etelävenäläisiä kuin isovenäläisiä.

Pohjoisessa harjoitettu uskonto poikkesi Kostomarovin mukaan voimakkaasti eteläisestä. Isovenäläisten pariin vakiintui ajatus, että jos jokin yritys onnistui, se oli Jumalan tahdon mukainen. Tämä ajatus ainoastaan näytti mystiseltä, koska se todellisuudessa oli mitä

käytännöllisin. Tästä ja omista hyötynäkökohdistaan lähtien kirkolliset johtajat tukivat ensin Vladimirin ja sitten Moskovan ruhtinaita riippumatta siitä, kuinka synnillisiä näiden teot olivat. Moskovalaiset kiinnittivät hyvin paljon huomiota ulkoisiin rituaalisiin muotoihin, mistä hyvänä osoituksena oli vanhauskoisten välinen skisma. Se olisi ollut mahdoton Etelä-Rusissa, sillä siellä esiintyneet harhaopit koskivat vakavia uskonnollisia erimielisyyksiä uskon ydinasioista. Itse asiassa isovenäläiset eivät kunnolla ymmärtäneet uskontoa, koska heidän hengellinen kapasiteettinsa oli hyvin rajallinen:

Isovenäläinen heimo on aina osoittanut ja osoittaa taipumusta materialismiin. Se häviää etelävenäläisille elämän hengellisessä puolessa, runoudessa, joka etelävenäläisten parissa on mittaamattoman paljon elävämpää ja täydellisempää. (20)

Isovenäläisten hengellisyyden puute näkyi siinäkin, että useimmiten he lukivat vain käytännöllistä ammattikirjallisuutta tai sitten hyvin kevytsisältöisiä kirjoja. Isovenäläisistä kansanlauluista parhaat olivat rosvojen laulut, joissa ilmeni sama henki kuin valtion muodostamisessa. Isovenäläiset eivät myöskään kyenneet arvostamaan luonnon kauneutta. He olivat käytännöllinen ja materialistinen kansa, joka kykeni arvostamaan vain sitä, mikä oli hyödyllistä. Heillä kuitenkin oli pitkäjänteisyyttä ja organisaatiotaitoja, joita etelävenäläisiltä puuttui. Lopussa Kostomarov ristiriidassa koko artikkelinsa hengen kanssa totesi, että etelävenäläisten piti tyytyä valtiolliseen liittoon isovenäläisten kanssa ja vaikuttaa myönteisesti isovenäläisiin, koska etelävenäläiset eivät itse kyenneet muodostamaan omaa valtiota.

Kostomarovin rakentama viholliskuva isovenäläisistä kuuluu rationaalisesti perustelemattomien kansallisten myyttien maailmaan. Se on poikkeuksellisuudessaan mielenkiintoinen, sillä kovin usein ei väitetä isovenäläisten olevan käytännöllistä ja organisaatiotaitoista kansaa. Itse asiassa on vaikea välttyä vaikutelmalta, että Kostomarov käytti ainakin osin venäläisten slavofiilien saksalaiskuvaa rakennusaineena omaan venäläiskuvaansa. Ukrainan kansallisen liikkeen parissa hänen ajatuksillaan on tältä osin edelleen vaikutusta.

Taktinen liitto kenraalikuvernöörin kanssa

Kiovassa syntyi 1860-luvun alussa hetkellinen paikallinen kompromissi ukrainalaisaktiivien ja kenraalikuvernööri Ilarion Vasilčikovin välille. Vuoden 1861 alussa paikallisten ukrainalaismielisten puolalaissyntyinen johtaja Volodymyr Antonovyč kutsuttiin poliisikuulusteluihin ja eräs hänen aatetoverinsa pidätettiin epäiltynä talonpoikien yllyttämisestä herroja vastaan. He selittivät periaatteensa viranomaisille parhain päin. (21) Koska Vasilčikov tarvitsi vastavoimaa kapinaa valmistelleelle Puolan itsenäisyysliikkeelle, hän jätti ukrainalaismieliset vapaiksi ja suvaitsi heidän toimintaansa. Antonovyčin kuulustelujen loppuraportissa Vasilčikoville todettiin, että Antonovyčin ja hänen aatetoveriensä olisi syytä kirjoittaa lehtiin artikkeleita, joissa he esittäisivät erimielisyytensä puolalaisten kanssa. (22) Näitä artikkeleista pian todella ilmestyi *Osnova*-lehdessä. Niistä huomattavin oli Antonovyčin Tunnustukseni, *Moja ispoved'*. Antonovyč vastusti puolalaisten pyrkimyksiä esittää Länsi-Ukraina Puolaan kuuluvaksi.

Muinainen Puola ei suinkaan ollut mikään vapauden tyyssija, koska aatelismiesten vapauksia ei koskaan ollut ulotettu talonpoikiin, jotka olivat suuresti kärsineet Puolan vallan alla. Antonovyč samasti kansallisen ristiriidan puolalaisten ja ukrainalaisten välillä ja luokkaristiriidan talonpoikien ja aatelin välillä. Hän piti puolalaisia ukrainalaisten pahimpana vihollisena:

Puolalaiset aateliset, jotka nyt asuvat Etelä-Rusin alueella, voivat nyt hyvällä omallatunnolla valita vain kahdesta vaihtoehdosta: joko rakastaa kansaa, omaksua sen intressit, palata kansallisuuteen, jonka heidän esivanhempansa kerran hylkäsivät, korvata jatkuvalla työllä ja hyväntekeväisyydellä kaikki se paha, minkä he ovat kansalle aiheuttaneet. Kansalle, joka on ruokkinut monta siirtolaissukupolvea, jotka palkitsivat sen hikiset ponnistukset halveksunnalla, kirouksilla, kansan uskonnon, tapojen, moraalien ja persoonallisuuden loukkaamisella. Tai he voivat muuttaa Puolaan.(23)

Antonovyčin positiiviset tavoitteet olivat vain talonpoikien kouluttaminen ja heidän elintasonsa nostaminen. Mikä hyvänsä muu poliittinen ohjelma loukkaisi kansan etuja, koska se pakottaisi ulkoapäin sille sellaisia aatteita, joista se ei vielä kouluttamattomana voinut päättää. Myöhemmin, kun kansaa olisi valistettu, voitaisiin sitten alkaa puhua politiikastakin.

Kiovan ukrainalaismielinen *hromada*-ryhmä ('yhteisö') yritti siis kompromissia hallituksen kanssa vedoten yhteiseen viholliseen eli puolalaisiin. Kenraalikuvernöörin suopeudesta huolimatta kompromissi oli kuitenkin pitemmän päälle mahdoton monestakin syystä:

1. Ukrainalaisliikkeeseen sisältyi sääty-yhteiskuntaa horjuttava talonpoikien aseman kohentamisen pyrkimys. Esimerkiksi ne moitteet, joita kohdistettiin puolalaisiin tilanherroihin, pätivät aivan yhtä hyvin ukrainalaisiin tai venäläisiin.
2. Jos venäläisistä erillinen Ukrainan kansakunta todella oli olemassa, Venäjän keisarikunnan jatkuvuudelta Kiovan Rusista lähtien putoaisi pohja pois, ja tämä tekisi mitättömiksi hallituksen argumentit myös puolalaisia vastaan.
3. Ajatus, että kunkin kansan pitäisi asua vain sen omalla alueella, oli monikansalliselle Venäjän keisarikunnalle vieras, moderniin nationalismiin kuuluva.
4. Kiovan *hromada* ilmoitti avoimesti, että se pidättäytyi poliittisista tavoitteista vain toistaiseksi. Sillä ei ollut periaatteellista kantaa Venäjän keisarikunnan puolesta, ja viranomaiset ymmärsivät tämän erittäin hyvin.

Hromadan käsinkirjoitettu lehti *Itsenäinen sana*, *Samostajne Slovo*, esitti vuonna 1861 pitkän aikavälin tavoitteena Ukrainan itsenäisyyttä. Venäjään ja venäläisiin lehti suhtautui myönteisesti sikäli kuin oli kyse Aleksandr Herzenin ja Nikolai Černyševskyn kaltaisesta radikalismista. Sen sijaan Venäjän hallitukselta ei voinut odottaa mitään hyvää. Numeroita lehdestä päätyi viranomaistenkin käsiin, joten hallituspiireissä tunnettiin hyvin ukrainalaisaktivistien ajatukset.(24)

Hallituksen voimatoimet ukrainalaisuutta vastaan

Hallituksen kurinpalautus suhteessa ukrainalaisiin tuli Puolan kapinan aikana vuonna 1863. Sisäministeri Petr Valuev piti arveluttavana, että talonpojat koulutettaisiin ukrainaksi. Ukrainankielinen koulutus johtaisi siihen, että he samastuisivat ennemmin Ukrainaan kuin yhteiseen Venäjään. Vasilčikovin kuoltua Kiovaan nimitetty uusi kenraalikuvernööri Nikolai Annenkov kirjoitti keisarillisen kanslian kolmanteen osastoon, että jos nyt ukrainalaisliikkeelle annettaisiin periksi sen kielellisissä vaatimuksissa, se alkaisi myöhemmin vaatia autonomiaa. (25) Nämä pelot olivat perusteltuja, mutta hallituksen tapa ratkaista ongelma oli tökerö ja pitkällä aikavälillä se vaikutti juuri Ukrainan eropyrkimystä voimistavasti. Venäjänkieliset kansanvalistuskirjat olisivat hyvin voineet menestyksellä kilpailla ukrainalaisten kanssa, mutta sen sijaan valittiin tukahduttamistoimien tie. Heinäkuussa 1863 Valuev lähetti kiertokirjeen ohjeeksi sensoreille. Hän kirjoitti:

Aiemmat vähävenäjänkieliset teokset oli kohdistettu ainoastaan Etelä-Venäjän koulutetuille luokille, kun taas nyt vähävenäläisen kansallisuuden kannattajat ovat kiinnittäneet huomionsa valistumattomiin massoihin. Ne heistä, jotka pyrkivät poliittisten tavoitteidensa toteuttamiseen, ovat käyttäen tekosyynä lukutaidon ja valistuksen levittämistä ryhtyneet kustantamaan alkeisoppikirjoja, kuten aapisia, kielioppeja, johdatuksia maantietoon jne. Tällaisten aktivistien joukossa on ollut monia sellaisia, joiden rikoksia on ollut käsiteltävinä poliittisten rikosten tutkimuskomissiossa.

Pietarissa jopa kerätään lahjoituksia halpojen kirjojen julkaisemiseksi vähävenäjän murteella. Monia niistä on jo tullut Pietarin sensuurikomitean tarkastettaviksi, samoin Kiovan sensuurikomiteaan niitä tulee paljon. Etenkin viimemainitun on vaikeaa päättää kyseisten kirjojen sallimisesta, ottaen huomioon seuraavat seikat: opetus kaikissa kouluissa poikkeuksetta tapahtuu yleisellä venäjän kielellä eikä missään ole sallittu vähävenäjän kielen käyttöä. Itse kysymys tämän murteen käytön mahdollisuudesta ja hyödyllisyydestä opetuksessa ei ainoastaan ole ratkaisematta, vaan itse ajatuksen esittäminen on herättänyt vähävenäläisten enemmistössä suuttumusta, joka usein ilmenee lehdistössä. He sangen hyvin perustein todistelevat, ettei mitään erillistä vähävenäjän kieltä ole ollut, ei ole eikä voi olla, ja että heidän murteensa, jota rahvas käyttää, on samaa venäjän kieltä, jota vain on turmellut Puolan vaikutus; että yleinen venäjän kieli on yhtä ymmärrettävä vähävenäläisille kuin isovenäläisille, jopa huomattavasti ymmärrettävämpi kuin eräiden vähävenäläisten ja etenkin puolalaisten kyhäämä niin sanottu ukrainan kieli. Itse vähävenäläisten suuri enemmistö syyttää toista mieltä olevia Venäjälle vihamielisistä ja Vähä-Venäjälle tuhoisista separatistisista aikeista.

Ilmiö on sitä surullisempi ja ansaitsee sitä enemmän huomiota, kun se osuu yhteen puolalaisten poliittisten pyrkimysten kanssa ja lienee sikäläistä peruakin päätellen sensuurin käsiteltäviksi tulevista käsikirjoituksista ja siitä, että suurin osa vähävenäläisistä teoksista todella tulee puolalaisilta. Sitä paitsi Kiovan kenraalikuvernöörinkin pitää vaarallisena ja haitallisena

Uuden Testamentin vähävenäjänkielisen käännöksen julkaisemista, joka nyt on kirkollisen sensuurin käsiteltävänä.

Ottaen huomioon toisaalta yhteiskunnan nykyisen, poliittisten tapahtumien herättämän hälyttävän tilan, toisaalta pitäen mielessä, ettei kysymystä paikallisten murteiden käytöstä lukutaitoa opetettaessa ole vielä lainsäädännöllisesti ratkaistu, sisäministeri pitää välttämättömänä määrätä sensuuriviranomaisille toistaiseksi siihen asti kunnes kansanvalistusministeri, Pyhän Synodin yliprokuraattori ja santarmien päällikkö sopivat lopullisesti vähävenäläisten kirjojen asiasta, että painolupa annetaan vain kaunokirjallisille teoksille tuolla kielellä. Uskonnollisisältöisiä, alkeisopetukseen tarkoitettuja ja yleensä yksinkertaiselle kansalle suunnattuja vähävenäjänkielisiä kirjoja ei tule toistaiseksi sallia. Tämä määräys on alistettu Hänen Keisarillisen Korkeutensa Korkeimpaan harkintaan ja Hänen Ylhäisyytensä on suvainnut antaa sille monarkin hyväksynnän. (26)

Hallitus siis kielsi rahvaalle suunnatun kirjallisuuden, mutta salli kaunokirjallisuuden. Perusteluna Valuevillä oli, että osalla ukrainalaisista on poliittinen pyrkimys, jota monet epäilevät separatistiseksi. Kyseessä lienee puolalaisten juoni. Valuevin mukaan monet ukrainalaiset itse, "enemmistö", kiistävät kielen erillisyyden, ja ukrainan kielen käyttö koulutuksessa on toistaiseksi ratkaisematon poliittinen kysymys. Valuev itse selvästi vastusti ukrainankielisen opetuksen sallimista. Pahinta hänen mielestään oli juuri tietoisien ukrainalaisuuden levittäminen rahvaaseen.

Tämän jälkeen ukrainalaisliike Venäjän keisarikunnassa vietti vajaat kymmenen vuotta hiljaiseloa, kunnes sensuuri höltyi ja paikalliset viranomaiset Kioassa jälleen tulivat suopeammiksi 1870-luvun alussa. Ukrainofiilit hallitsivat jonkin aikaa Venäjän maantieteellisen seuran Lounais-Venäjän osastoa, josta he tekivät kansallismielisen tieteenharjoituksen keskuksen. Paikallinen sanomalehti Kievskij Telegraf oli heidän hallussaan, ja kansanvalistuskirjallisuutta sai taas julkaista. Nyt äänenpainot Venäjän suhteen olivat huomattavasti varovaisempia, ja ukrainalaiset seurasivat etupäässä Kiovan *hromadan* 1860-luvulla julkisesti noudattamaa puolalaisvastaista linjaa. Lisääntynyt aktiivisuus pantiin merkille sekä Pietarissa että Kiovan ukrainalaisvastaisissa piireissä. Valuev oli oikeassa siinä, ettei ukrainalaisliike suinkaan nauttinut edes paikallisen älymystön jakamatonta suosiota, vaan monet halusivat nähdä ukrainalaisuuden osana venäläisyyttä. Paikallisesta konservatiivisesta älymystöstä löytyivät kansallisen liikkeen kaikkein vihamielisimmät vastustajat. (27)

Tehtyjen ilmiantojen seurauksena Aleksanteri II antoi ns. Emsin ukaasin toukokuussa 1876. Sen olennaisinkohta oli kaiken ukrainankielisen kirjallisuuden paitsi kaunokirjallisuuden ja historiallisten dokumenttien kieltäminen. Julkaistavissa kirjoissa oli noudatettava venäjän kielen oikeinkirjoitusta, joka muutaman äänteen kohdalla poikkesi ukrainalaisten käyttämästä. Samalla kiellettiin myös näytelmät, nuottijulkaisut ja julkiset lukutilaisuudet. Ukrainankieliset julkaisut määrättiin poistettaviksi kaikkien koulujen kirjastoista, ja ukrainalaismieliset opettajat oli erotettava. Vastaisuudessa opettajiksi Ukraina pitäisi nimittää ensisijaisesti

isovenäläisiä. Myönnettiin erillinen määräraha Itävallan Galitsian venäläismielisten tukemiseen. Kievskij Telegraf-lehti ja Maantieteellisen seuran Lounais-Venäjän osasto kiellettiin ja kaksi ukrainalaisaktivistia määrättiin karkotettavaksi varsinaisen Venäjän syrjäisiin osiin. Eräin pienin muutoksin Emsin ukaasi oli voimassa vuoden 1905 vallankumoukseen asti, minkä jälkeen julkaisukieleen perustuvat rajoitukset poistettiin.(28)

Myhajlo Drahomanovin federalismi

Kieltä koskevat rajoitukset pakottivat ukrainalaisaktivisteja siirtämään toimintaa ulkomaille, missä se oli entistä vähemmän Venäjän hallituksen kontrollissa. Kiovan *Hromadalä*hetti edustajansa ulkomaille järjestämään siellä julkaisutoimintaa. Tämä mies oli Myhajlo Drahomanov (Mihail Dragomanov, 1841–1895), toinen Emsin ukaasin mainitsemista karkotettavista ukrainalaisista. Alkuvuodesta 1876 hänet erotettiin ukrainalaismielisyytensä vuoksi Kiovan yliopiston antiikin historian dosentuurista. Emsin ukaasin allekirjoitushetkellä Drahomanov kuitenkin jo oleskeli laillisesti Sveitsissä, eikä hän enää palannut Venäjälle.(29)

Drahomanov oli sosialisti ja vallankumouksellinen, joka yhdisti nämä aatteet ukrainalaiseen nationalismiin luoden sen sosialistisen variantin. Hänen mukaansa ukrainalaisten keskuudessa ei ollut riistäviä luokkia, koska he olivat lähes yksinomaan talonpoikia. Siksi kansallisen ja yhteiskunnallisen vapautuksen tehtävät olivat yhtenevät. ”Ukrainan olosuhteissa keho ukrainalainen on se, joka ei ole radikaali, ja keho radikaali on se, joka ei ole ukrainalainen”.(30) Ukrainalaisten tavoitteet voitiin Drahomanovin mielestä toteuttaa yleisvenäläisessä uudistuksessa, jossa kunkin kansallisuuden annettaisiin mahdollisimman pitkälle kehittyä vapaasti. Drahomanovin samastuminen venäläisyyteen meni 1870-luvun alkuvuosina niin pitkälle, että hän katsoi venäjänkielisen korkeakulttuurin voivan yhdistää kaikki slaavit. Paikallisille kielille, kuten ukrainalle, jäisi vain paikallisten erikoispiirteiden kuvaus. Kieltä piti kehittää niin, ettei sitä tarpeettomasti loitonnettaisi venäjältä. Uudissanoja ei tarvinnut keksiä, jos oli hyvä venäläinen sana olemassa. Drahomanov suhtautui siis venäläisiin ja venäläisyyteen huomattavasti myönteisemmin kuin Kostomarov. Venäläisyys oli hänelle arvokasta kuitenkin vain sikäli kuin se välitti hänen yleisinhimillisinä pitämiään materialistista maailmankatsomusta ja poliittisesti radikaaleja arvoja.(31)

Drahomanov alkoi 1878 julkaista Genevessä ukrainankielistä *Hromada*-lehteä. Sen ensimmäisen numeron esipuheessa hän kirjoitti, ettei itsenäinen Ukraina valtio olisi käytännöllinen ajatus, koska kapina sekä Itävaltaa että Venäjää vastaan ei onnistuisi. Valtiot eivät yleensä missään olleet poistaneet yhteiskunnallista epätasa-arvoa, ja vapaus oli mahdollista vain pienessä yhteisössä. Oli pyrittävä vapaisiin yhteisömuotoihin paikallisyhteisöihin ja niiden liittoon, jollaisen syntyminen oli mahdollista vain maailmanlaajuisen muutoksen kautta. Drahomanovin tavoite oli siis lähinnä anarkistinen, ja hän viittasikin Pierre-Joseph Proudhoniin ja Mihail Bakuniniin. Tämä oli kuitenkin vain maksimiohjelma, ja Drahomanov poikkesi anarkisteista sikäli, että hän arvosti kaikkia uudistuksia, jotka parantaisivat talonpojan elämää. Lopulliseen tavoitteeseen oli mahdotonta päästä kertarysäyksellä pienen vähemmistön tekemällä kapinalla, koska ihmisten ajattelu ja

toimintatavat joka tapauksessa muuttuisivat vasta vähitellen. Reformismi ei siis ollut hyödytöntä, ja se oli mahdollista Venäjän ja Itävallan keisarikuntien sisälläkin. Ennen anarkian saavuttamista Venäjältä piti yrittää tehdä perustuslaillinen valtio, jossa olisi kaikki keskeiset kansalaisvapaudet: sananvapaus, järjestäytymisvapaus jne. Perustuslaillisella Venäjällä tulisi automaattisesti keskusteltavaksi paikallinen itsehallinto ja demokratia. Ukrainalaisten oli pyrittävä siihen, että Venäjän keskusvallalla olisi mahdollisimman vähäiset valtaoikeudet. Heidän oli esitettävä ei niinkään kansallisia kuin autonomistisia ja federalistisia tavoitteita, joskin heidän oli työskenneltävä tämän muutoksen puolesta Ukrainassa ja ukrainaksi. Vain kaikkein pienimpien yhteisöjen autonomia saattoi lopullisesti hävittää kansallisuuksien välisen vihamielisyyden. Drahomanov näyttää ajatelleen paikallisyhteisöt yksikieliseksi, mutta tämä jää epäsuorasti sanotuksi.(32)

Vuonna 1884 Drahomanov julkaisi venäjäksi ohjelman nimeltä Vapaa liitto — luonnos ukrainalaiseksi yhteiskuntapoliittiseksi ohjelmaksi, *Vol'nyj sojuz- vil'na spilka — Opyt ukrainskoj politiko-social'noj programmy*. Se koski vain Venäjän Ukrainaa, ja Ukrainan itsenäisyyden Drahomanov totesi tarpeettomaksi. Ohjelmassa esitettiin lyhyen aikavälin päätavoitteeksi pyrkiminen poliittiseen vapauteen, johon kuuluvat kaikki keskeiset kansalaisvapaudet, oikeus käyttää omaa kieltä sekä yksityisessä että julkisessa elämässä sekä kuolemantuomion lakkauttaminen. Venäjän keisarikunta jaettaisiin autonomisiin maakuntiin, joita Ukrainassa olisivat Polesia (vain osittain nykyisen Ukrainan alueella), Kiova, Harkova ja Odessa. Maakuntia hallittaisiin yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen pohjautuvissa vaaleissa valittujen duumien kautta. Venäjän keskushallitus saisi peruuttaa vain sellaisia maakuntien päätöksiä, jotka olisivat ristiriidassa koko Venäjän perustuslain kanssa. Koko Venäjällä olisi kaksikamarinen parlamentti, jonka toinen kamari, Valtakunnanduuma, valittaisiin yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen pohjautuvilla vaaleilla, toisen taas, Liittojen duuman, valitsisivat maakuntien duumat. Venäjän hallitus olisi vastuussa molemmille kamareille. Valtion omaisuuden käytöstä päättäisi yksinomaan Liittojen дума. Valtionpäämies voisi olla joko vaaleilla valittu tai perinnöllinen keisari, mutta kummassakin tapauksessa korkein päätäntävalta olisi parlamentilla. Perustuslakiesitys sisälsi myös ajatukset välillisten verojen muuttamisesta suoraksi progressiiviseksi tuloveroksi, sosiaaliturvasta ja ilmaisesta koulutuksesta kaikilla asteilla, työtuomioistuimen perustamisesta sekä maltillisesta maareformista, jolla valtion maita siirrettäisiin talonpoikien haltuun. Näin saavutettu poliittinen vapaus olisi sitten keino, jolla ukrainalaiset korotettaisiin kulttuurikansojen joukkoon. Koko keisarikunnassa kaikkia ”vähänkin merkittäviä” paikallisia kieliä saisi käyttää koulutuksessa, tuomioistuimissa ja hallinnossa.(33)

Kaiken kaikkiaan siis reformistinen ja vallankumouksellinen federalismi olivat huomattavasti suositumpia Ukrainan kansallisen liikkeen parissa kuin itsenäisyysajatus. Tämä ei useimmiten johtunut periaatteellisesta myönteisestä suhtautumisesta valtioyhteyteen Venäjän kanssa, vaan poliittisesta realismista. Vaikka federalismi oli yritys kompromissiksi, se otti yleensä jo lähtökohdakseen itsevaltiuden lakkauttamisen koko Venäjällä. Kompromissia ajateltiin siis solmittavaksi uudistuneen ja perustuslaillisen, ei itsevaltiaan keisarin johtaman Venäjän kanssa. Itsenäisyysajatuksella on vanhat juuret, sillä se esitettiin ensi kerran jo 1850–1860-luvulla. Venäjän valtion tukahduttamistoimet olivat taitamaton vastaus todelliseen ongelmaan ja ristiriitaan: ukrainalaisliikkeen näkemykset omasta

kansakunnastaan olivat hyvin vaikeasti sovitettavissa yhteen Venäjän säätyjärjestelmän ja itsevaltiuden kanssa. Koska ukrainalaisten luoma kansallinen mytologia oli perusteiltaan venäläisvastainen, heidän yhteiselonsa venäläisten kanssa jossain muussa poliittisessa järjestelmässä ei ollut sekään ongelmaton ajatus.

Viitteet

1. Tämä artikkeli perustuu Suomen Akatemian rahoittamaan tutkijatohtoriprojektiin "Ukrainian Idea and Intelligentsia in Russian Ukraine 1855–1876" sekä aiempaan työskentelyyni Elena Hellberg-Hirnin johtamassa akatemiaprojektissa "Imperial Self and Other in Modern Russia".
2. Józef Chlebowczyk (1980) *On Small and Young Nations in Europe. Nation-Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 26–27, 105–106.
3. Nimenomaan ukrainalaisen identiteetin levinneisyydestä ks. Andreas Kappeler (1992) 'The Ukrainians of the Russian Empire, 1860–1914', teoksessa Kappeler (toim.) *The Formation of National Elites. Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe, 1850–1940* Vol. VI, New York, NY: New York University Press, 105–132; Jaroslav Hrycak (2000) *Narys istoriji Ukrajinjy. Formuvannja modernoji ukrajins'koji naciji XIX–XX stolittja, 2-e vydannja*, Kyjiv: Heneza, 97–101.
4. Venäläisen tulkinnan klassisia esityksiä ovat pietarilaisen historioitsijan Nikolai Ustrjalovin teokset (1839) *Izsledovanie voprosa, kakoe mesto v russkoj istorii dolžno zanimat' Velikoe Knjažestvo Litovskoe?* S.-Peterburg, (1839–1841) *Russkaja istorija 1–5, izd. vtoroe, ispravlennoe*, S.-Peterburg. Olen käsitellyt aihetta toisessa artikkelissa. Johannes Remy (1998) 'Läntiset kuvernementit venäläisessä ja puolalaisessa poliittisessä ajattelussa', teoksessa Jorma Selovuori (toim.) ... *Vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa. Juhlakirja professori Osmo Jussilalle 14.3.1998*, Porvoo Helsinki Juva: WSOY, 83–85.
5. Remy (1998) 96–101.
6. Hrycak (2000) 24–30.
7. George G. Grabowicz (1982) *The Poet as Mythmaker. A Study of Symbolic Meaning in Taras Shevchenko*. Cambridge, Mass. : Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute.
8. Kuvaukseni pohjautuu seuraaviin runoihin: *Tarasova nič, Ivan Pidkova, Hajdamaky, Rozryta mohyla, "Čyhryne, Čyhryne..."*, *Son (Komediya), Nevol'nyk, Velykyj L'oh, "I mertvym, i žyvym, i nenarodženym zemljakam mojim v Ukrajinii i ne v Ukrajinii moje družnjeje poslanije"*, *Holodnyj Jar, "Za ščo my ljubymo Bohdana?"*, *Za bajrakom bajrak, Iržavec'*, *Zastupyla čorna hmara, "Jakby-to ty, Bohdane p'janyj..."*, *Buvaly vojny j vijskoviji svary...* Runot löytyvät käytännöllisesti katsoen mistä hyvänsä Ševcenkon kootuista tai valituista teoksista.
9. Oma käännökseni.
10. Grabowicz (1982) erityisesti 133–134.
11. P.S. Sohan' ym. (toim.) (1990) *Kyrylo-Mefodijivs'ke tovarystvo*. 1–3, Kyjiv: Naukova Dumka. *Zakon Božija* on julkaistu osassa 1, s. 152–169.
12. *Kyrylo-Mefodijivs'ke tovarystvo* (1990) 1: 150–152.
13. Kopio kirjeestä ja tieto toimenpiteistä: GARF f. 109, sekretnyj arhiv, op. 1, ed. hr. 1762, l. 1–2. Aleksej Miller (2000) "*Ukrainskij vopros*" *v politike vlastej i russkom obščestvennom mnenii (vtoraja polovina XIX v.)*, Sankt-Peterburg: Aleteija, 72–73 mainitsee kirjeen

itsenäisyysajatuksen, muttei sitä, että Kuliš sijoitti sen toteutumisen kaukaisempaan tulevaisuuteen.

14. P. A. Kuliš (1857) 'Ob otnošenii malorossijskoj slovesnosti k obščerusskoj. Epilog k "Černoju Rade"'. Teoksessa *Černaja Rada, Hronika 1663 goda*. Moskva: 231–255.
15. [Pantelejmon Kuliš:] (1857) *Hramatka*. S.-Peterburg: 28.
16. Aapisia: [Stronin:] (1861) *Azbuka po metode Zolotova dlja južno-russkogo kraja*, Poltava. Il'ja Derkač (1861) *Ukrajins'ka hramatka*, 1861. Kuliš 1857. K. Šejkovskyj (1860) *Domašnja nauka*. I. *Počatky*, Kyiv. K. Šejkovskyj (1861) *Domašnja nauka*. II. *Vyš'si počatky*, Kyiv. Venäjän keisarin mainitse L. Jašenko (1862) *Hramatka za dlja ukrajins'koho ljudu*, Moskva. Mykola Haččuk (1861) *Ukrajinska abetka*, Moskva. Taras Ševčenko (1861) *Bukvar južnorusskij*, S.-Peterburg. Uskonnollisia oppikirjoja: Vasilij Grečulevič (1855) *Besedy katihizičeskija, pri ob'jasnenii molitvy Gospodnej, na malorossijskom jazyke*, S.-Peterburg. Grečulevič (1856) *Besedy katihizičeskija, na simvol very, govorenyja na malorossijskom jazyke*, S.-Peterburg. Grečulevič (1857) *Propovedy na malorossijskom jazyke. Izd. vtoroe, ispravlennoe*, S.-Peterburg. Stefan Opatovyč (1863) *Opovidanja z svjatoho pysanyja. Vypusk peršyj. Cerkov' Boža patriarhal'na (v sem'i)*, Peterburh. Historiankirja: Pantelejmon Kuliš (1861) *Hmel'nyščyna. Istorične opovidannja*, Peterburh: F.I. Čornenko. Matematiikan oppikirja: Oleksandr Konys'kyj (1863) *Aryhmetryka abo ščotnycja. Dlja ukrajins'kyh škil*, S.-Peterburg. Luonnontieteellinen oppikirja: *De ščo pro svit Božyj* (1863) Kyiv: K. Hurt. Maaorjuuden lakkauttamista koskevien säädöksien selitysteos: *Pravdyve slovo do seljan ta hutorjan. (Iz 88 No "Pribavlenij k Har'kov. Gubernsk. Vedomostjam.)* (1862) Har'kov. On tietenkin tulkinnanvaraista, mikä on ukrainalaista kansallismielisyyttä. Olen sisällyttänyt tähän ryhmään Ševčenkoa koskevan informaation ja kasakkamenneisyyden ihannoinnin.
17. [Nikolai Kostomarov:] 'Ukraina', *Kolokol* No 61, (15.1.1860), 499–503.
18. Kostomarov (1861a) 'Mysli o federativnom načale v drevnej Rusi'. *Osnova* 1/1861, s. 121. Koko artikkeli on sivuilla 121–158.
19. Kostomarov (1861b): 'Dve russkie narodnosti'. *Osnova* 3/1861, s. 47. Koko artikkeli sivuilla 33–80.
20. Kostomarov (1861b) 64.
21. Central'nyj Deržavnyj Istoryčnyj Arhiv Ukrainy (CDIA Uk), Kiova. F. 442, op. 810, ed. hr. 132. Kenraalikuvernöörin kanslian poliittisen osaston kirjeenvaihto koskien talonpoikien agitoinnista syytettyjä opiskelijoita. Erityisesti tutkimuskomission raportit 18.1. ja 4.3.1861 (jälkimmäinen saapumismerkinnän mukaan), l. 201–205, 233–242.
22. CDIA Uk. F. 442, op. 810, l. 241–242.
23. Vladimir Antonovič (1862) 'Moja ispoved'', *Osnova* 1/1862, 94.
24. Rossijskij voenno-istoričeskij arhiv (RVIA), Moskova. F. 801, op. 80/21, 3-e otd., 2-oj stol, 1862g., delo 48, sv. 667, l. 502–503. Artikkelin 'Rusiinien Suhde Moskovalaisiin', *Stosunek Rusynov do Moskaliv, Samostajne Slovo* No 3.
25. Miller (2000) 100–101.
26. Kiertokirje on kokonaisuudessaan julkaistu teoksessa Miller (2000) 240–241. Sen syntyprosessista sama teos 96–115, sekä David Saunders (1993) Mikhail Katkov and Mykola Kostomarov: A Note on Petr A. Valuev's Anti-Ukrainian Edict of 1863, *Harvard Ukrainian Studies* XVII, 365–383, Saunders (1995a) 'Russia and Ukraine under Alexander II: The Valuev Edict of 1863', *International History Review*, XVII, 23–50, Saunders (1995b) 'Russia's Ukrainian Policy (1847–1905): A Demographic Approach', *European History Quarterly*, 25, 181–202, Fedir Savčenko (1930) *Zaborona ukrajinstva 1876 r. Do istoriļ hromads'kyh ruhiv na Ukraїni 1860–1870-h r.r.* Harkiv-Kyїv: 183–202.
27. Hrycak (2000) 70. Miller (2000) 153–172. Savčenko (1930) käsittelee lähes kokonaisuudessaan 1870-luvun ukrainalaisaktivismia.

28. Miller (2000) 173–181, itse ukaasin teksti 242–244. Savčenko (1930) 62–75, 90–95.
29. T. Andrusjak (1998) *Šljah do svobody (Myhajlo Drahomanov pro prava ljudyny)*, L'viv: Svit, 25–27. Zaslavskij D. (1924) *Mihail Petrovič Drahomanov. Kritiko-biografičeskij očerk*. Kiev: Sorabkop, 70–74.
30. Lainannut Hrycak (2000) 68.
31. Drahomanov (1970) *Literaturno-publicystyčni praci* 1–2. Kyjiv: 1:132–136, 158–181. Artikkelit 'Literatura rosij'ska, velykorus'ka, ukrain'ska i halyc'ka' julkaistu ensimmäisen kerran Galitsiassa *Pravda*-lehdessä 1876, mutta kirjoitettu 1872. Koko artikkeli s. 80–220. Dragomanov (1908) *Političeskija sočinenija. Tom I*. Moskva: 182. Artikkelit 'Vostočnaja politika Germanii i obrusenije' julkaistu ensi kerran *Vestnik Evropy*-lehdessä Pietarissa 1872. Koko artikkeli s. 1–219.
32. Drahomanov (1878) 'Peredn'e slovo', *Hromada* 1, Ženeva: 36–46, 47–51, 56–59.
33. Drahomanov (1884) *Vol'nyj sojuz — vil'na spilka. Opyt ukrainskoj social'no-političnoj programmy*, Ženeva: Hromada, 7–109.
Drahomanovin federalismia on englanniksi käsitellyt Dimitri von Mohrenschildt (1981) *Toward a United States of Russia. Plans and Projects of Federal Reconstruction of Russia in the Nineteenth Century*. London and Toronto: Associated University Presses, 131–159. Drahomanov sai 1880-luvun alkuvuosina taloudellista tukea Venäjän hallitusta lähellä olleelta Pyhäältä Sotajoukolta (Svjataja družina). On kiistanalaista, kuinka tietoinen hän oli rahan lähteestä. Ks. B. V. Anan'ič, R.Š. Ganelin (1997) 'M. P. Dragomanov i P. N. Miljukov o samoupravlenii i federalizme', teoksessa Ju. Šerrer, B. Anan'ič (toim.) *Russkaja Emigracija do 1917 goda — laboratorija liberal'noj i revoljucionnoj mysli*, S.-Peterburg: Evropejskij Dom, 70–78.

Artikkelin kirjoittaja FT Johannes Remy toimii tutkijana Helsingin yliopiston Renvall-instituutissa.

